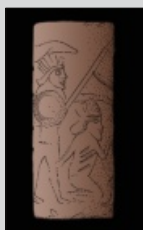

- 1** Inhoudsopgave
- 3** Van de redactie
- 4** **In Memoriam Wilfred van Soldt**
- 8** **Van Elam naar Perzië: De lange wortels van het Achaemenidenrijk**
Wouter F.M. Henkelman
- 22** **Taal en stijl van de inscripties van het oude Perzië**
Jan Tavernier
- 36** **Oorlog in het Perzische Rijk:
Een reconstructie op basis van zegelkunst**
Uzume Wijnsma

- 48** Lid worden
- 49** Contactadressen Ex Oriente Lux
- 50** Colofon

Taal en stijl van de inscripties van het oude Perzië

Jan Tavernier

Drietalige inscriptie op een rotswand nabij de Van-Citadel (Oost-Turkije),
regeringsperiode van Xerxes I (Foto: Bjørn Christian Tørrissen, Wikimedia
Commons, license CC-BY-SA 3.0).

Inleiding: de Achaemenidische koningsinscripties

Toen Darius I in 521 v.Chr. aan de macht kwam, liet hij zijn grote daden vereeuwigen op een groot reliëf, dat hij liet aanbrengen op een rotswand in Bisotun, ook wel Behistun genoemd, in West-Iran (Afb. 1). Daarmee zette Darius de reeds bestaande traditie voort om reliëfs op rotsen aan te brengen. Ook na de val van het Achaemenidische rijk werd deze traditie trouwens voortgezet¹. Dit reliëf werd vergezeld van een grote drietalige inscriptie (414 regels Oudperzisch, 112 regels Babylonisch en 260 regels Elamitisch in een oudere en jongere versie) waarin het verhaal van Darius' troonsbestijging en van zijn eerste twee regeringsjaren staat opgetekend.

Naast de Bisotun-inscriptie liet Darius nog andere (meertalige) inscripties opstellen, evenals zijn opvolgers die ook gebruikmaakten van dit medium om hun boodschap over te brengen. Dit artikel wil dieper ingaan op de meertaligheid van de Achaemenidische inscripties en hun stijl. De chronologische afbakening van dit artikel is de periode die loopt van de regering van Darius I (521-486 v.Chr.) tot en met de regering van Artaxerxes III (358-338 v.Chr.), wanneer de laatste koningsinscripties opgesteld werden. Deze afbakening houdt echter niet in dat er vóór Darius geen Achaemenidische koningsinscripties bestaan hebben. Zo is er bijvoorbeeld de zeer bekende Cyrus-cilinder, een eentalig Babylonische inscriptie waarin Cyrus zijn verovering van Babylon beschrijft.² Ook zijn er in Ur en Uruk enkele bakstenen gevonden met een korte Babylonische inscriptie van Cyrus.

De inscripties van de Achaemenidische vorsten zijn in allerlei opzichten verschillend. De langste inscriptie is de Bisotun-inscriptie. De kortste omvatten niet meer dan een naam, genealogie of een korte titulatuur van de koning. Ook zijn ze op verschillende materialen aangebracht: steen (zowel rots als steles), metaal, klei, of geglazuurde bakstenen. Daarnaast zijn er inscripties op architecturale elementen, vazen, zegels en gewichten aangebracht. Wat betreft de geografische verdeling van de teksten, zijn Susa en Persepolis de sites met de meeste inscripties, maar ook in andere regio's in en buiten Iran zijn inscripties ontdekt, bijvoorbeeld in Pasargadae en Babylon.

¹ Zie voor deze reliëfs Gorris & Tavernier (2017-2018).

² Zie voor meer informatie over en een vertaling van deze tekst Tavernier (2003).

De meest productieve koning was Darius I met 70 monumentale inscripties, 4 inscripties op vazen, 11 inscripties op gewichten en 8 zegelinscripties. Zijn opvolger Xerxes liet 27 monumentale inscripties redigeren (Afb. 2), alsmede 18 inscripties op vazen en 7 inscripties op zegels³. De latere koningen

Afb. 1 De drietalige Bisotun-inscriptie werd geschreven in opdracht van de Achemenidische koning Darius I (Foto: J. Tavernier).

Artaxerxes I, Darius II, Artaxerxes II en Artaxerxes III hebben minder opschriften op hun naam staan, resp. 10 (2 monumentale, 7 inscripties op vazen en één zegelinscriptie), 5 (4 monumentale en 1 zegelinscriptie), 14 (allemaal monumentaal) en 5 (3 monumentale en 2 zegelinscripties). De volledigheid gebiedt me ook aan te stippen dat er twee inscripties van nog andere

³ De statistische gegevens over de inscripties gebaseerd zijn op de voortreffelijke lijst die Rüdiger Schmitt opgesteld heeft (Schmitt 2009, 7-52). Ook de sigla die ik gebruik om specifieke inscripties aan te duiden, zijn gebaseerd op diezelfde lijst. Het siglum DFa verwijst naar een recent in Phanagoria ontdekte inscriptie, waarvan het evenwel moeilijk is de juiste omvang te bepalen, door het fragmentarisch karakter ervan.

“koningen” ontdekt zijn: een van Ariaramnes en een van Arsames. Deze twee laatste zijn hoogstwaarschijnlijk antieke vervalsingen, te dateren in de late Achaemenidische periode (4^e eeuw v.Chr.).

De talen van de Achaemenidische koningsinscripties

Zoals reeds vermeld, zijn de Achaemenidische inscripties geredigeerd in verschillende talen.⁴ Het meest gebruikt zijn het Babylonisch, de toenmalige taal van Mesopotamië, het Elamitisch, gesproken in het zuidwesten van Iran, en het Oudperzisch, de moedertaal van de koninklijke familie en van de elite van het rijk. Daarnaast maakten de koninklijke schrijvers ook gebruik van het Egyptisch en het Aramees.

Een groep van 21 inscripties is in vier talen opgesteld: Oudperzisch, Babylonisch, Elamitisch en Egyptisch. Het gaat echter uitsluitend om kleine inscripties op vazen en schalen. Deze teksten zijn niet veelzeggend, daar ze enkel de koningsnaam en een korte titulatuur weergeven.

De tweede groep, veruit het grootste deel, meer specifiek 92 inscripties, is drietalig: Oudperzisch, Babylonisch en Elamitisch. Het zijn trouwens deze drietalige inscripties die een soort “Steen van Rosetta” waren voor de ontcijfering van het Babylonisch spijkerschrift. De drietalige inscripties bevatten ook complete verhalen, met uiteraard bovenaan de lijst de Bisotun-inscriptie; de enige die een historisch verhaal vertelt, namelijk de troonsbestijging van Darius I en zijn onderdrukking van de verschillende opstanden die daarop volgden. Deze inscriptie is niet volledig in drie talen opgetekend. De beroemde paragraaf 70 (in de telling van de Oudperzische versie) over de ontstaansgeschiedenis en de verspreiding van de inscriptie is enkel in het Oudperzisch en het Elamitisch opgesteld, evenals de kleinere inscripties DBa en DBk. De paragrafen 71-76 zijn alleen in het Oudperzisch opgesteld.

De derde groep is niet zo uitgebreid. Het gaat over zes tweetalige inscripties, waaronder vier Oudperzisch-Elamitische teksten en twee Oudperzisch-

⁴ Voor een gedetailleerd overzicht van de een- of meertalige inscripties van de verschillende Achaemenidische koningen zie J. Tavernier, “A list of the Achaemenid Royal Inscriptions by language”: <http://exorientelux.nl/download/tavernier2021.pdf>.

Babylonische teksten. Opvallend hierbij is dat een van de twee talen altijd het Oudperzisch is.

Tenslotte zijn er de ééntalige inscripties, 59 in totaal. De overgrote meerderheid daarvan, 43 inscripties, is in het Oudperzisch opgesteld. Het gaat dan vooral om kleinere (18) en middelgrote inscripties. De laatste categorie omvat één zinnetje met niet meer dan een naam en titulatuur, maar zes van deze teksten

Afb. 2 Drietalige inscriptie op een rotswand nabij de Van-Citadel (Oost-Turkije), daterend uit de regeringsperiode van Xerxes I (Foto: Bjørn C. Tørrissen, Wikimedia, CC-BY-SA 3.0).

zijn langer. Hierbij moet vermeld worden dat de eerste twee deel uitmaken van een serie van vier inscripties, waarvan één eentalig Elamitisch (DPf) en één eentalig Babylonisch (DPg) is. Een Oudperzische inscriptie van Xerxes (XPI) is grotendeels een kopie van de Oudperzische versie van een grafinscriptie van Darius (DNb). De andere komen allen uit de laat-Achaemenidische periode.

Acht inscripties, voornamelijk uit de regeringsperiodes van Darius I en Xerxes, zijn eentalig Babylonisch. Ook zijn hier geen exemplaren op vazen, zegels of

gewichten bij. Twee van de acht exemplaren zijn korte inscripties van Xerxes. Tot Darius’ regeringsperiode behoren twee grote en twee middelgrote. De grote (één ervan is DPg) zijn te dateren tijdens de regering van Darius I, Artaxerxes I en Artaxerxes III.

Tenslotte zijn er zeven eentalig Elamitische inscripties. Drie daarvan, waaronder een monumentale (DPf) en een inscriptie op een gewicht (WDj), kunnen toegeschreven worden aan Darius I. De andere vier zijn allemaal inscripties van Artaxerxes II, waarvan 3 merkwaardigerwijze uit Babylon komen. Zes van de zeven inscripties behoren tot de categorie van de middelgrote inscripties, terwijl de enige langere tekst DPf is. De Aramese tekst is een buitenbeentje. De tekst, te lezen op een in Elephantine in Egypte ontdekte papyrus, bevat eigenlijk naast een Aramese versie van paragrafen van de Bisotun-inscriptie ook een Aramese versie van de laatste paragraaf van DNB.

De volgende tabel geeft een overzicht van de verschillende inscripties, gerangschikt volgens koning en taal/talen.

Koning	Totaal	Darius I	Xerxes I	Arta-xerxes I	Darius II	Arta-xerxes II	Arta-xerxes III
Totaal		93	52	10	5	14	5
Viertalig (OP, Bab., El., Eg.)	21	1	15	5	0	0	0
Drietalig (OP, Bab., El.)	92	61	24	1	1	4	1
Tweetalig (OP, El.)	4	4	0	0	0	0	0
Tweetalig (OP, Bab.)	2	0	1	1	0	0	0
Eentalig (OP)	43	18	10	2	4	6	3
Eentalig (Bab.)	8	5	2	1	0	0	1
Eentalig (El.)	7	3	0	0	0	4	0
Eentalig (Aram.)	1	1	0	0	0	0	0

Uit deze gegevens blijkt duidelijk dat het Oudperzisch de meest gebruikte taal is. Slechts 16 inscripties hebben geen Oudperzische variant. Daartegenover zijn er 43 eentalig Oudperzische opschriften. Ook kan men merken dat het Oudperzisch een belangrijkere rol gaat spelen in de inscripties van de latere koningen. Zo zijn maar liefst 15 van de 34 laat-Achaemenidische koningsinscripties eentalig Oudperzisch (44,12 %) tegenover 28 van de 145 vroeg-Achaemenidische inscripties (19,31 %). Haalt men de inscripties op vazen van Artaxerxes I eruit, dan komt men op 14 van de 25 eentalig Oudperzische inscripties. Dit houdt dus in dat 56 % van de opschriften van Darius II, Artaxerxes II en Artaxerxes III eentalig Oudperzisch zijn. De duidelijke cijfers bevestigen dus de voorkeur voor het Oudperzisch in de laat-Achaemenidische periode, waarin Artaxerxes II nog de meest “meertalige” koning was.

Afb. 3 Kaart van het Perzische Rijk, rond 450 v.Chr. (Illustratie: Martin Hense).

De taalevolutie binnen het corpus van Achaemenidische koningsinscripties

Alleen in het Oudperzisch is een zeker ontwikkeling te constateren. In de niet-Oudperzische versies is eigenlijk geen duidelijke ontwikkeling zichtbaar. Het Achaemenidisch Elamitisch van de oudste inscripties, sterk beïnvloed door het Oudperzisch, en dat van de jongste inscripties is niet heel verschillend en

hetzelfde geldt voor het Babylonisch, dat wel behoort tot een late fase van deze taal, het Nieuwbabylonisch. Het Babylonisch en Elamitisch van de Achaemenidische koningsinscripties zijn een soort versterde kanselarijtaal.

Het Oudperzisch daarentegen kent wel een ontwikkeling binnen de inscripties. In de inscripties van Darius en Xerxes zien we een archaïserend taalgebruik, waarbij Iranologen aannemen dat de geschreven taal danig verschilt van de gesproken taal, die reeds kenmerken vertoont van het later opgetekende Middelperzisch. De vroege Achaemenidische koningen hanteren een archaïsche taal zonder gecontraheerde vormen, terwijl in de latere inscripties regelmatig contracties voorkomen, zoals bijvoorbeeld /iya/ < /ī/⁵, of /awa/ > /ā/⁶. Dat zijn contracties kenmerkend voor het Middelperzisch. Over het algemeen slagen de schrijvers er echter nog wel in om hun taal zo goed mogelijk aan te laten sluiten bij het Oudperzisch van de oudste inscripties.

Dit is niet meer het geval bij de inscripties van de latere koningen. Hier merken we een duidelijke invloed van het Middelperzisch. De schrijvers van de Oudperzische teksten hadden nog wel de ambitie om het archaïsche Oudperzisch na te bootsen, maar daar slaagden ze nauwelijks in, omdat ze eigenlijk niet meer wisten hoe die taal eruit zag.⁷ Vergissingen in het latere Oudperzisch hebben ook te maken met het wegvallen van het Oudperzisch naamvalstelsel in het Middelperzisch, waardoor de schrijvers de juiste uitgang niet meer kenden. Sommige auteurs noemen dit Oudperzisch daarom wel eens “Proto-Middelperzisch”.

De stijl van de Achaemenidische koningsinscripties

Er is nog niet veel onderzoek gedaan naar de stijl van de niet-Oudperzische versies van de inscripties van de Achaemenidische koningen. Daarentegen heeft Rüdiger Schmitt (2016) wel een uitgebreide studie uitgevoerd van de

⁵ Bijvoorbeeld *marīka* < **mariyaka* “jonge man”.

⁶ Bijvoorbeeld *akunām* < *akunavam* “Ik maakte” in een inscriptie van Xerxes.

⁷ Neem nu de uitgang *-ām* voor de accusatief enkelvoud. Deze uitgang duidt normaliter een accusatief aan van de *ā*-stammen, maar verschijnt in laat-Achaemenidische inscripties (vanaf de vierde eeuw v.Chr.) ook na woorden die tot een andere stam behoren: *būmām* ipv *būmīm* “aarde” (Artaxerxes III) en *paradaidām* (lange *ā*) ipv *paridaidam* “buitenpaleis met park, ‘paradijs’ ” (Artaxerxes II).

stijlfiguren die voorkomen in de Oudperzische versies. Schmitt (2016) vond maar liefst 43 verschillende stijlfiguren terug in het corpus, maar sommige van zijn onderscheidingen van stijlfiguren zijn wel erg ver doorgevoerd. Anderzijds maakt dit wel duidelijk dat de schrijvers van de Oudperzische inscripties toch naar een zekere literair-poëtische stijl streefden die zich duidelijk wilde onderscheiden van het alledaagse Oudperzisch.

Hieronder bevinden zich enkele voorbeelden van passages uit de Oudperzische versies van de koningsinscripties. Deze kunnen een indruk geven van de stijl van Oudperzische inscripties. De eerste is het begin (§1-5) van de oudste inscriptie, de Bisotun-inscriptie. Deze gaat als volgt:

§1 Ik (ben) Darius de koning, de grote koning, de koning der koningen, de koning in Perzië, de koning der landen, de zoon van Hystaspes, de kleinzoon van Arsames, een nakomeling van Achaemenes ('Achaemenide).

§2 Aldus spreekt Darius de koning: "Mijn vader (is) Hystaspes, Hystaspes' vader (is) Arsames, Arsames' vader (is) Ariaramnes, Ariaramnes' vader (is) Teispes, Teispes' vader (is) Achaemenes."

§3 Aldus spreekt Darius de koning: "Om die reden worden wij Achaemeniden genoemd: van oudsher zijn wij edelen, van oudsher is onze familie koninklijk."

§4 Aldus spreekt Darius de koning: "(Er zijn er) 8 van mijn familie die vroeger koning waren. Ik ben de negende. Vanaf het begin tot nu toe zijn wij (een dynastie van) negen koningen."

§5 Aldus spreekt Darius de koning: "Naar de wens van Ahuramazda ben ik koning. Ahuramazda verleende mij het koningschap."

Een volgende passage is ook typisch voor de Achaemenidische koningsinscripties. Meer specifiek gaat het om de inleiding van de zogenaamde Daiva-inscriptie (Afb. 4) van Xerxes I te Persepolis (XPa), maar dit soort formuleringen is wel frequenter in de Achaemenidische koningsinscripties.⁸

⁸ Inscripties van Darius I te Elvend [DEa], Naqsh-e Rostam [DNa], Susa [DSe, DSf], Suez [DZc]; inscripties van Xerxes te Elvend [XEa], Persepolis [XPa, XPb, XPc, XPd, XPf], Van [XVa]; een inscriptie van Darius II te Hamadan [D2Ha], een inscriptie van Artaxerxes II te Hamadan [A2He]; een inscriptie van Artaxerxes III te Persepolis [A3Pa]).

De grote god (is) Ahuramazda, die deze aarde geschapen heeft, die de hemel daar geschapen heeft, die de mens geschapen heeft, die de voorspoed voor de mens geschapen heeft, die Xerxes tot koning gemaakt heeft, een koning over velen, een bevelhebber over velen.

Ik ben Xerxes, de grote koning, de koning der koningen, de koning der landen die vele volkeren bevatten, de koning op deze grote en weidse aarde, de zoon van koning Darius, de Achaemenide.⁹

Afb. 4 De zogenaamde Daiva-inscriptie werd gevonden in Persepolis en dateert uit de regeringsperiode van Xerxes I. (Foto: Marco Prins, Wikimedia, license CC 0.1.0).

⁹ Terwijl de eerste paragraaf vrijwel altijd identiek is, zijn er wat betreft de tweede paragraaf (de titulatuur) enkele varianten. Zo spreekt Darius liever over landen “die alle volkeren bevatten”.

Tenslotte is er ook een passage in de Bisotun-inscriptie die eigenlijk uniek is voor het Oude Nabije Oosten (DB § 70). Hierin geeft Darius ons wat meer informatie over het creatieproces van de inscriptie en over zijn verspreiding.

Aldus spreekt Darius de koning: “Naar de wens van Ahuramazda is dit de tekst die ik, aanvullend, in het Arisch (= Oudperzisch) heb gemaakt.¹⁰ Hij is aangebracht (?) op zowel kleitabletten als perkament. Ook heb ik de genealogie gemaakt (en) bovendien heb ik (mijn) afstamming opgesteld. Het werd opgeschreven en luidop voor mij voorgelezen. Daarna heb ik deze tekst overal naar de landen gestuurd. De bevolking (van de landen) heeft (daarbij) intensief meegewerkt.

De redenen voor de meertaligheid

Over het waarom van die meertaligheid in de inscripties zijn de meningen verdeeld (zie Jacobs 2012), maar het was de Perzische koningen zeker niet te doen om het bereiken van een breder publiek of om te communiceren met de onderdanen. Vele inscripties bevinden zich op plekken waar het onmogelijk is voor iemand om ze te lezen (bijvoorbeeld hoog op een rots). Ten tweede zijn de drie talen niet geschikt voor communicatie met de burger: het Oudperzisch en het Elamitisch waren niet wijdverspreid in het rijk en het Babylonisch, de taal van Zuid- Mesopotamië, stond ver van het gewone Babylonisch. De taal waarin men communiceerde in het hele rijk was het Aramees, gesproken in grote delen van het rijk en door de Achaemeniden gebruikt als kanselarijtaal. Bovendien, om een voorbeeld te geven, was het nodig om alle drie talen te beheersen, als men de inscripties DPd-g wilde lezen. Deze vier inscripties zijn namelijk één tekst in drie talen.

Tegenwoordig zijn de auteurs het erover eens dat de talenkennis van het publiek eerder beperkt was en dat vooral de kroonprins toegesproken werd via de opschriften. Dit verklaart uiteraard het gebruik van het Oudperzisch, de moedertaal van de koninklijke familie. Maar waarom ook Babylonisch en

¹⁰ De Elamitische versie heeft : “Ik maakte deze inscriptie op een andere manier, in het Arisch, (een versie) die vroeger niet bestond.” En i.p.v. “De bevolking (van de landen) heeft (daarbij) intensief meegewerkt.” “de bevolking heeft het gekopieerd.

Elamitisch? Ook hier zijn verschillende verklaringen mogelijk, die terug te voeren op zijn op de koninklijke ideologie. Zo konden het Babylonisch en het Elamitisch gekozen zijn om aan de kroonprins duidelijk te maken dat hij de erfgenaam was van de vroegere Babylonisch/Assyrische en Elamitische rijken. Daarnaast kon het Elamitisch beschouwd worden als de taal van de staatsinstellingen, terwijl het Babylonisch geselecteerd werd omwille van zijn cultureel en prestigieus aspect. Ten derde konden de drie talen elk geassocieerd worden met een belangrijke stad binnen het rijk: Persepolis (Oudperzisch), Babylon (Babylonisch) en Susa (Elamitisch). Tenslotte wijst de meertaligheid ook op de meertaligheid van de koning zelf. Denk maar aan de veel voorkomende uitdrukking “Aldus spreekt de koning”. Op die manier onderstreept de koning zijn vele kwaliteiten. Al deze overwegingen zijn dus de verklaring van de meertaligheid zelf en van de keuze van de gebruikte talen.

Lijst van de Achaemenidische koningen

Cyrus II (559-530 v.Chr.)

Cambyses II (529-522 v.Chr.)

Bardiya (522 v.Chr.)

Darius I (521-486 v.Chr.)

Xerxes I (485-465 v.Chr.)

Artaxerxes I (464-424 v.Chr.)

Xerxes II (424 v.Chr.)

Darius II (423-405 v.Chr.)

Artaxerxes II (404-359 v.Chr.)

Artaxerxes III (358-338 v.Chr.)

Artaxerxes IV (337-336 v.Chr.)

Darius III (335-331 v.Chr.)

Conclusie

Uit het voorgaande blijkt dat de Achaemenidische koningen, die prat gingen op het pluriforme karakter van hun rijk (verschillende volkeren met hun eigen taal die samenleven in één rijk), de meertaligheid van hun rijk (bijvoorbeeld in DNa § 2) ook toepasten in het uitdragen van hun koninklijke ideologie. De Achaemenidische koningsinscripties zijn opgesteld in vijf talen: Oudperzisch, Babylonisch, Elamitisch, Egyptisch en Aramees. Toch moet die meertaligheid ook gerelativeerd worden. Daar waar de drie hoofdtalen (Oudperzisch, Babylonisch en Elamitisch) tijdens de regeringen van Darius I en Xerxes nog duidelijk op vrijwel gelijke voet staan, wordt het Oudperzisch de belangrijkste taal tijdens de regeringen van vooral Darius II, Artaxerxes II en Artaxerxes III.

Jan Tavernier is Professor Oude Nabije Oosten Studies aan de Universit  catholique de Louvain (België). Zijn onderzoek concentreert zich op Elamitische geschiedenis en taalkunde enerzijds en op de taalkundige geschiedenis van het Achaemenidische rijk anderzijds. Daarnaast is hij ook actief op het gebied van Oude Nabije Oosterse naamkunde en godsdienstgeschiedenis van Pre-Islamitisch Iran. Naast verschillende artikelen met betrekking tot deze onderzoeksgebieden heeft hij ook een monografie gepubliceerd over Oud-Iraanse eigennamen en leenwoorden in niet-Iraanse teksten uit de Achaemenidische periode.

Bibliografie

- Gorris, E. en Tavernier, J., “Elamitische en Sassanidische rotsreliëfs in Zuid-West-Iran”, in: *Phoenix* 63.3-64.1 (2017-2018), 26-53.
- Jacobs, B., “Sprachen, die der König spricht. Zum ideologischen Hintergrund der Mehrsprachigkeit der Achämenideninschriften”, in R. Rollinger, G. Schwinghammer, B. Truschnegg & K. Schnegg (ed.), *Altertum und Gegenwart. 125 Jahre Alte Geschichte in Innsbruck* (Innsbrücker Beiträge zur Kulturwissenschaft N.F. 4), Innsbruck 2012, 95-130.
- Schmitt, R., *Die altpersischen Inschriften der Achaimeniden*, Wiesbaden 2009.
- Schmitt, R., *Stilistik der altpersischen Inschriften* (Veröffentlichungen zur Iranistik 79 / Grammatica Iranica 3), Wenen 2016.
- Tavernier, J., ““Zonder slag of stoot”: de verovering van Babylonië door Cyrus II de Grote (539 v.Chr.)”, in: R.J. Demarée & K.R. Veenhof (éd.), *Zij schreven Geschiedenis. Historische documenten uit het Oude Nabije Oosten (2500-100 v.Chr.)* (Mededelingen en Verhandelingen van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap Ex Oriente Lux 33), Leiden – Leuven 2003, 361-372.